

Universitat de Lleida
Universitat Rovira i Virgili

Els hospitalers al Pallars i a l'Urgell (segles XII-XIII)

Diplomatari. Comandes i societat

Maria Bonet Donato
Montserrat Sanmartí i Roset

Lleida, Tarragona, 2018

Índex

Presentació	7
1. El patrocini comtal i nobiliari en la formació patrimonial.	
Les motivacions i els lligams socials	9
1. Els promotors. Fites polítiques, socials i espirituals	9
1.1. Els temps inicials	9
1.2. El patrocini comtal i la introducció de l'Hospital als comtats d'Urgell i Pallars	11
1.2.1. Funció política	15
1.2.2. Funció militar	18
1.2.3. Altres accions de promoció comtal i nobiliària	19
2. "Protegint els benefactors": concessions a cens, proteccions, caritats i beneficis espirituals	24
2.1. La noblesa del Pallars i els lligams amb l'orde	27
2.2. La funció religiosa i salvífica	32
2. Les comunitats hospitaleres. Organització institucional i activitats hospitalàries	37
1. La formació de les primeres comunitats i de les comandes	37
1.1. Santa Maria de Susterris i la comanda del Pallars	37
1.2. La casa i comanda de Siscar	41
1.3. La casa i comanda de Sant Salvador d'Isot	43
2. Demarcacions i administració del sistema de comandes	44
3. Les comandes. Comandes duples i l'activitat hospitalària	46
3.1. Consolidació de les comandes i els càrrecs	46
3.2. Comandes duples, confraternitats i hospitals	48
3.3. Les vinculacions a les comunitats: confreres, donats, frares i monges	52
3.4. Les comandes i l'organització institucional	57
3. El domini i patrimoni hospitaler. Adquisició, característiques i administració	61
1. El patrimoni. La memòria sobre propietats i drets senyorials	61
2. La formació del patrimoni. Mecanismes d'obtenció i resistències	64
3. Característiques del domini hospitaler	67
3.1. Els espais del poder dominical. <i>Castra</i> , viles, esglésies i altres	68
3.2. Espais de rendibilitat econòmica	71
3.3. Aspectes de l'administració del patrimoni	74

4. Pagesia dependent i rendes subjectes als hospitalers	77
1. Capmasos, masos i rendes: la retícula dels beneficis sobre el patrimoni	77
2. Servituds i altres dependències pageses i personals	85
3. Establiments a cens, contractes agraris col·lectius i delimitació de les rendes	89
4. Les rendes	97
4.1. L'administració de les rendes per part dels hospitalers	102
4.2. Els beneficiaris de les rendes	104
5. Conclusions i consideracions finals	107
6. Fonts i bibliografia general	113
Fonts inèdites	113
Fonts publicades	113
Bibliografia general	114
Webgrafia	117
Diplomatari de l'Hospital de Susterris, Siscar i Isot (1064-1300)	119
Índex toponímic del diplomatari	347
Índex de noms de persones del diplomatari	355

Presentació

Aquest text s'endinsa en els temps d'assentament i consolidació de l'orde militar de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem en les terres nord-occidentals catalanes del Pallars i l'Urgell i en les nord-orientals aragoneses de la Ribagorça, als segles XII i XIII. Es tracta d'una de les institucions de regulars més importants a la Corona d'Aragó medieval, ja que, en establir-s'hi, va contribuir a la reorganització dels poders, visible en la reconfiguració de la classe nobiliària, i a les transformacions de les societats. La seva incidència va ser particularment important en les terres d'expansió cristiana, i en situacions lligades a canvis polítics i territorials, com en el cas d'altres ordes militars. En aquest sentit, l'estudi de les comandes de Susterris, Siscar i Isot en la plena edat mitjana mostra un panorama diferent a les demarcacions sota la dominació dels referits instituts militars, en especial per comparació als àmbits de la conquesta cristiana. El caràcter peculiar de les entitats hospitaleres septentrionals mostra la complexitat de l'orde, que es va adaptar a les característiques d'uns territoris més aïllats i allunyats, i ens permet explicar com i per què es va identificar amb les particularitats i les necessitats locals. De fet, el desplegament i el desenvolupament de la institució va respondre a unes societats singulars en certs aspectes. D'aquesta manera, els seus fons documentals ajuden a conèixer millor la història d'una regió que, en general, ha estat perifèrica als desenvolupaments catalans coetanis, que són més coneguts i que, d'altra banda, estan més ben documentats. Per tot això, ens ha semblat adient publicar el conjunt de pergamins que es trobaven en l'armari de Susterris del fons del Gran Priorat de Catalunya, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, i que aplegava instruments procedents de les comandes de Susterris, Siscar i Isot. Cal recordar que una comanda o preceptoria era una instància administrativa i dominical que es regia des d'una unitat conventual i formava part d'una província, la Castellania d'Amposta, que abastava les comandes de la Corona d'Aragó als segles estudiats. Al capdavant hi havia un comanador o preceptor, subjecte al mestre o castellà d'Amposta, que, al seu torn, ho estava al gran mestre d'Ultramar.

Aquesta col·lecció diplomàtica contribueix a documentar i a conèixer millor la vida dels homes i de les dones de la regió dels Pirineus als segles XII i XIII, no només des del punt de vista de la seva subjecció o proximitat als hospitalers, sinó també de la seva quotidianitat social, econòmica, política i fins i tot espiritual. Els pergamins transcrits que acompanyen aquest estudi procedeixen, en bona part, de la institució, tot i que alguns són transaccions de particulars que van acabar integrats en aquest fons documental. Ens ha semblat convenient limitar la monografia als segles XII i XIII, ateses una sèrie de característiques comunes del període. En aquest sentit, al llarg d'aquest es poden conèixer el patrocini dominical en la formació patrimonial, les fórmules d'organització de la institució, la importància dels hospitals, de les

comunitats dúples, les fórmules de gestió del patrimoni, l'explotació de capmasos, les condicions socials de la pagesia i les devocions locals, entre d'altres. Als trets comuns del període cal afegir-hi la circumstància del canvi de l'Hospital després de l'abolició del Temple, a inicis del segle XIV, que va marcar un abans i un després en la trajectòria dels ordes militars a la Corona d'Aragó. Els objectius referits s'han agrupat en quatre capítols: el primer es dedica a les raons per les quals la institució va arrelar a la regió i a la manera com ho va fer; el segon, a l'organització que va adoptar; el tercer, al patrimoni que va aconseguir, i el quart, a les relacions entre la pagesia i els senyors hospitalers.

Per acabar, cal indicar que aquest treball no s'hauria pogut fet sense l'ajut de professionals com els de l'Arxiu de la Corona d'Aragó o els del Servei de Publicacions de la Universitat de Lleida, així com amics als qui mostrem la nostre gratitud.¹ En aquest sentit, agraïm d'una manera especial el suport i l'ajuda d'Alberto Torra, Flocel Sabaté i Isabel Companys. També volem tenir un record afectuós per Prim Bertran, estudiós infatigable, a qui devem els primers estudis científics i monogràfics dels hospitalers al Pallars i a l'Urgell.

1. Aquesta publicació s'ha finançat gràcies al projecte de recerca HAR 2013-45266 del Ministeri d'Educació i Competitivitat del Govern d'Espanya.